

EMÎR HÜSREV-İ DİHLEVÎ'NİN ŞATHİYYE TARZINDAKİ BİR BEYTİ ÜZERİNE EBUSSUÛD EFENDİ'NİN YAZDIĞI ŞERH

Ahmet AKDAĞ | ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7895-1293> | ahmetakdag4402@gmail.com

Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sinop-Türkiye/ Assoc. Prof. Sinop University, Faculty Of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature, Sinop -Türkiye

Atıf Bilgisi/Citation: Akdağ, Ahmet. "Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin Şathiyye Tarzındaki Bir Beyti Üzerine Ebussuûd Efendi'nin Yazdığı Şerh". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 34 (Prof. Dr. Hüseyin Akkaya Armağanı) (Haziran 2025), 677-682. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1686061> / Akdağ, Ahmet. "Ahmed Lutfî Efendi's Lugât-i Kâmûs As An Example Of A Concise Intralingual Translation". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 34 (In Honor of Prof. Dr. Hüseyin Akkaya) (June 2025), 677-682. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1686061>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 28.04.2025

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 27.06.2025

Yayın Tarihi/Date of Publication: 30.06.2025

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Notu/Research Note

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatısı beyan edilmemiştir /The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır /The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

Giriş

Sözlük anlamı “sarsılma, hareket, yürüme, titreme; çelişkili ifade, saçmalama, gevezelik; mizah, şaka, eğlence, maskaralık; raks ve oyun” (Aslan, 2008, 121), “sûfinin sekr, vecd, cezbe, galebe, inbisat, istiğrak, cem’, fenâ ve tevhîd-i zâtî gibi kendini kontrol edemediği tasavvufî haller içinde söylediği sözler” (Uludağ, 2010, 370) şeklinde verilen şathiyye, edebî bir terim olarak “ciddi bir düşünce ve duyguyu ince bir alay veya şaka yoluyla dudaklarda bir tebessüm uyandıracak şekilde, bazen da sembolik bir dille anlatan şiir ve sözler” (Ayverdi, 2010, 1157), “sûfilerin cem’ (tevhid-i zâtî, fenâfillah) makamını yaşarken sekr hâlinde hakikatlerini remzî olarak anlatan sözler ve şiirler” (Kurnaz - Tatcı 2001, 35) vb. tariflerle ifade edilmiştir. İlk dönem mutasavvıflarından Bâyezîd-i Bistâmî ve Hallâc-ı Mansûr gibi şahsiyetlerin şathiyye tarzındaki sözlerinden sonra şathiyye yazma geleneği Türk edebiyatında genellikle tasavvufî iştiğal eden şairler vasıtasıyla devam etmiştir. Yûnus Emre, Hacı Bayram-ı Velî, Kaygusuz Abdâl, Eşrefoğlu Rûmî, İdrîs-i Muhtefî, Niyâzî-i Mısırî vb. şairler, şathiyye türünde numuneleri olanlardan birkaçıdır.

Şathiyyelerin kendine özgü bir dili ve anlam dünyası bulunduğundan bu türden eserlerin anlaşılabilmesi için şerhler yazılmıştır. Türk edebiyatında en çok Yûnus Emre’nin şathiyye türündeki şiirleri üzerine şerhler yazılmış ve bu şerhler üzerine akademik çalışmalar yapılmıştır.¹ Aynı zamanda Yûnus Emre haricindeki şairlerin şathiyye tarzındaki şiirleri üzerine de çeşitli müellifler tarafından şerhler yazılmıştır.² Son dönemde Ali Şîr Nevâyî’nin bir şathiyyesine yazılan manzum bir şerhin tespit edilmesi (Kaçar, 2025) de Türk edebiyatında şathiye örneklerinin ve şerhlerinin bilinenlerden çok olduğunu göstermektedir.

Osmanlı müellifleri, Türkçe şathiyyelerin yanı sıra Farsça veya Arapça şathiyyeleri de şerh etmişlerdir. Şathiyye tarzında Farsça yazılmış ve Osmanlı müellifleri tarafından şerh edilmiş şiirlerden birisi de Emîr Hüsrev-i Dihlevî’ye ait şu beyittir:³

ز دریای شهادت چون نهنگ لا برارد سر

تیم واجب آید نوح را در وقت طوفانش⁴

Şimdiye kadar Dihlevî’nin bu beyti üzerine yazılmış biri Farsça, biri Arapça ve beşi Türkçe olmak üzere 7 şerh literatürde yer almıştır. Aynı zamanda bahsedilen Farsça ve Arapça şerhlerin Mustafâ İsâmeddin tarafından muhtasar olarak Türkçeye tercümeleri de yapılmıştır. Bu çalışmayla konuya dair ikisi Arapça ve biri Türkçe olmak üzere mevcut literatüre 3 şerh daha eklenmiş ve bu şerhlerden Ebussuûd Efendi’ye ait olan Türkçe şerhin transkripsiyonlu metni neşredilmiştir. Bu bağlamda çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Dihlevî’nin beytinin şerhleri üzerinde durulmuş, ikinci bölümde ise Ebussuûd Efendi ve şerhi hakkında bilgi verildikten sonra söz konusu şerhin metnine yer verilmiştir.

1. Emîr Hüsrev-i Dihlevî’nin Şathiyye Kabîlindeki Beytinin Şerhleri

651/1253 yılında Hindistan’ın Müminâbâd şehrinde doğan Emîr Hüsrev-i Dihlevî, aslen Türk asıllı bir aileye mensuptur. Babası, Cengiz Han’ın baskısı sonucu Hindistan’a kaçmış ve oraya yerleşmiştir. 7 yaşında babasını kaybeden Emîr Hüsrev, dedesinin himâyesinde iyi bir eğitim görmüş, ilmî ve edebî sohbetlere katılmıştır. Arapça, Türkçe, Farsça ve Hintçe dillerini bilen Dihlevî; iyi bir şair, musikişinâs, âlim ve yazar olup manzum ve mensur birçok eser telif etmiştir. Mollâ Câmî, onun 99 eseri olduğunu söylerken başka çalışmalarda eser sayısının bunun çok daha üzerinde olduğu vurgulanmıştır. Şiirlerini *Tuhfetü’s-Sığâr*, *Vasatü’l-Hayât*, *Gurretü’l-Kemâl*, *Bakiyye-i Nakıyye* ve *Nihâyetü’l-Kemâl* adlarında

¹ Yûnus Emre’nin şathiyye kabîlindeki eserleri üzerine yazılan şerhlerle ilgili çalışmalar için bk. Cemal Kurnaz – Mustafa Tatcı, *Türk Edebiyatında Şathiye* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001), 201-224; Suat Ak, *Çıktım Erik Dalına -Yunus Emre’nin Bir Şiirinin Üç Şerhi-* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012); Songül Aydın Yağcıoğlu, “Yûnus Emre’nin “Çıktım Erik Dalına Anda Yedim Üzümlü” Mısraıyla Bilinen Şiirinin Bilinmeyen Bir Şerhi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Türk Kültürünü Mayalayanlar: Yunus Emre, Hacı Bektaş Velî, Ahî Evran Özel Sayısı)* (2021), 165-201; Mustafa Tatcı, “Yûnus Emre Şerhleri (Çıktım Erik Dalına Şerhleri)”, *Yunus Emre’nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları), 485-503.

² Konuya misal teşkil etmesi adına şu çalışmalara bk. Cengiz Gündoğdu, “Mevlâna (ö. 672/1273)’nın Şathiyye Türünde Yazdığı Bir Gazeli’nin Şerhi: Şerh-i Ebyât-ı Celâleddin-i Rûmî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/8 (2002), 27-46; Ahmet Mermer, “Eşrefoğlu ve Bir Şathiyyesinin Şerhi”, *Millî Folklor* 53 (2002), 106-113; Üzeyir Aslan, “Fahrî Ahmed ve Şathiye Şerhi”, *Turkish Studies* 3/4 (Yaz 2008), 120-155; Ahmet Akdağ, “İdrîs-i Muhtefî’nin Bir Şathiyyesine Ali Şermî Efendi’nin Yaptığı Şerh”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 12 (2014), 152-172; Hatice Özdiş, “Âşıkî’nin ‘Çıkdum Bâdâm Dalına’ Şathiyyesine Bursevî’nin Şerhi”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/2 (2019), 459-489;

³ Beyit üzerine şerh yazan şârihler, beytin Dihlevî’ye ait olduğunu belirtmişlerdir. Ancak bu beytin Dihlevî’nin hangi eserinde yer aldığı noktasında herhangi bir kayıt yoktur.

⁴ “Lâ timsahı şehâdet denizinden başını çıkardığı zaman, Nûh’a tufan zamanında teyemmüm farz olur” (Kaçar, 2017: 120).

5 ayrı divanda toplayan ve aynı zamanda hamse sahibi olan Emîr Hüsrev-i Dihlevî, 725/1325 yılında vefat etmiştir (Kurtuluş, 1995, 135-137; Racabov - Racabova 2004, 99-100).

Dihlevî'nin yukarıda verilen şâtiyye tarzındaki beyti üzerine yazılmış şerhlerden literatürde daha önce geçenlerden Farsça olanı Mollâ Câmî'ye⁵ (öl. 898/1492), Arapça olanı Sarhoş Bâlî'ye⁶ (öl. 980/1572-73), Türkçe olanlar ise Abdüllatîf Şîrvânî (öl. 977/1569), Muhyiddîn Bursevî (öl. 1091/1680), Salâhî (öl. 1197/1782), Mustafâ İsâmeddîn (öl. 1203/1788-89) ve Mehmed Râif'e (öl. 1917) aittir (Kaçar, 2017, 120-122).

Muhyiddîn Bursevî ile Abdüllatîf Şîrvânî'nin şerhleri İsmâil Belîğ tarafından bildirilmiş ancak bu şerhlerin şimdiye kadar herhangi bir nüshası tespit edilememiştir. İsmâil Belîğ, özellikle Abdüllatîf Şîrvânî'nin şerhini "... bu beyt-i matbû'a Abdüllatîf-i Şîrvânî'nün bir şerh-i cemîli manzûr-ı fakîr-i câmi'ü'l-hurûfdur" (Donuk, 2017, 398) şeklindeki cümlesiyle bizzat gördüğünü beyan etmiştir.

Salâhî, Mustafâ İsâmeddîn ve Mehmed Râif'in şerhlerinin nüshaları günümüze ulaşmış ve bu şerhlerin metinleri Mücahit Kaçar tarafından neşredilmiştir⁷ (2017, 122-127). Bu şârihlerden Mustafâ İsâmeddîn, şerhinin girişinde evvela Mollâ Câmî ile Sarhoş Bâlî'nin şerhlerini Türkçeye aktarmış, ardından kendi şerhine yer vermiştir (Kaçar, 2017, 120-121). Dolayısıyla Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin söz konusu beyti üzerine şimdiye kadar Salâhî, Mustafâ İsâmeddîn ve Mehmed Râif'in şerhleri ile Mollâ Câmî ve Sarhoş Bâlî'nin şerhlerinin muhtasar tercümeleri konuyla ilgili mevcut Türkçe literatürü teşkil etmiştir. Bu çalışmayla mevcut literatüre Mehmed Emîn Üsküdârî ile şârihi bilinmeyen iki Arapça şerh ile Ebussuûd Efendi'nin Türkçe şerhi eklenmiş ve Ebussuûd Efendi'nin şerhinin transkripsiyonlu metni neşredilmiştir.

Hüsrev-i Dihlevî'nin beyti üzerine şerh yazan Mehmed Emîn Üsküdârî, 18. yüzyıl âlimlerindendir.⁸ Üsküdârî'nin şerhi Arapça olup Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Kemankeş 556/10 numarada kayıtlı yazmanın 47b sayfasındadır. Şerhin başında Dihlevî'nin beyti kırmızı mürekkepli kalemle yazılmıştır. Yazmanın fihristinde eserin adı *Risâletü fi Beyânî Ma'nâ Hazâ'l-Beyti Zi Deryâ-yı Şehâdet* şeklinde verilmiştir. Kâmuran Gökdağ, Mehmed Emîn Üsküdârî'nin *Telhîsu Tehâfütü'l-Hükemâ'sını* neşrettiği çalışmasında "Şehadetle ilgili Farsça bir beytin anlamı üzerine yazılmış bir risâledir" (2014, 42) şeklindeki cümlesiyle müellifin bu eserine değinmiş ancak Dihlevî'den bahsetmemiştir. Gökdağ'ın bu eseri şehadetle ilgili olarak nitelendirmesi, şehâdet kelimesinin beyitte yer almasından ileri gelmektedir. Mehmed Emîn Üsküdârî, eserin girişinde Dihlevî'nin adını anmadan beyit hakkındaki düşüncelerini almak üzere bu beyti, Alî el-Kürdî el-Mansûrî'ye gönderdiğini ve ondan gelen cevap üzerine şerhini kaleme aldığını dile getirmiştir (Kemankeş, 556/10, 47b). Üsküdârî'nin şerhi bir sayfalık kısa bir şerhtir.

Dihlevî'nin beytinin şimdiye kadar literatürde yer almayan Arapça şerhlerinden biri Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3665/18 numarada 138b-139b sayfaları aralığında bulunmaktadır. Şârihi belli olmayan bu şerhin başında Dihlevî'nin beyti kırmızı mürekkepli kalemle yazılmıştır. Yazmanın fihrist kısmında eserin adı *Şerh-i Zi Deryâ-yı Şehâdet Arabî* şeklinde kaydedilmiştir. Eserin girişinde Hazret-i Peygamber'in bir hadisi verilerek aklın mâiş, sultân ve küll olmak üzere üç mertebesi olduğu belirtilmiş ve bu mertebelerin özellikleri üzerinde durulmuştur. Devamında "cennet (جنت)" kelimesini meydana getiren cim (ج), nun (ن) ve te (ت) harflerinin Cenâb-ı Allâh'ın hangi sıfat ve tecellilerine işaret ettiğine değinilmiştir. Bu girişten sonra Dihlevî'nin beytinin kelimeleri tasavvufî açıdan izah edilmiştir.

Dihlevî'nin beytinin diğer bir şârihi 16. yüzyıl Osmanlı şeyhülislamlarından Ebussuûd Efendi'dir. Aşağıda Ebussuûd Efendi'nin hayatı hakkında kısaca bilgi verildikten sonra söz konusu şerhin Ebussuûd Efendi'ye aidiyetinin delilleri sunulmuş, nüshası tanıtılmış, muhtevası hakkında bilgi verilmiş ve transkripsiyonlu metni verilmiştir.

⁵ Molla Câmî'nin şerhinin çeşitli kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı için bk. Mollâ Câmî, *Şerh-i Beyt-i Mîr Hüsrev-i Dihlevî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik, 439/23), 149a-149b; Mollâ Câmî, *Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4044/15), 372b-373a; Mollâ Câmî, *Şerh-i Beyt-i Hüsrev Dihlevî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2806/8), 61b-63b; Mollâ Câmî, *Şerh-i Beyt-i Hüsrev Dihlevî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 2055/4), 78a-79b; Mollâ Câmî, *Şerh-i Beyt-i Hüsrev Dihlevî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, 933/14), 100a-100b; Mollâ Câmî, *Şerh-i Beyt-i Mîr Hüsrev-i Dihlevî* (Afyon: Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 18420/2), 30b-33b; Mollâ Câmî, *Şerh-i Beyt-i Hüsrev Dihlevî* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 4176M/8), 517a-518a.

⁶ Sarhoş Bâlî'nin Arapça şerhinin şimdilik herhangi bir nüshası tespit edilememiştir. Ancak bu şerhin Mustafâ İsâmeddîn tarafından Türkçeye aktarılmış özeti, Mustafa İsâmeddîn şerhinin nüshalarının baş taraflarında yer almaktadır. Örnek olarak bk. Mustafâ İsâmeddîn, *Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3497/8), 112a.

⁷ Bu üç şerhin metinlerine ve şerhlerle alakalı detaylı değerlendirmelere Kaçar'ın çalışmasında yer verildiği için tekrara düşmemek adına burada yalnızca şerhlerin ismen zikredilmeleriyle iktifa edilmiştir. Konuyla ilgili malumat için söz konusu çalışmaya bk.

⁸ Celvetiyye tarikati postnişinlerinden Seyyid Abdülhayy Efendi'nin oğlu olan Mehmed Emîn Üsküdârî, İstanbul veya Edirne'de doğmuş olup doğum tarihi belli değildir. 18. yüzyılın velut âlimlerindendir. Tahsil hayatını tamamladıktan sonra başta Üsküdar olmak üzere İstanbul'un birkaç semtinde müderrislik yapmıştır. 1149/1736 yılında Üsküdar'da vefat eden Mehmed Emîn Üsküdârî; kelâm, mantık, tefsîr, fıkıh, felsefe, akâid, Arap dili ve edebiyatı vb. alanlarda olmak üzere birçok eser kaleme almıştır (Gökdağ, 2014, 27-33).

2. Ebussuûd Efendi ve Dihlevî'nin Beytine Yazdığı Şerh

Ebussuûd Efendi'nin asıl adı kaynakların çoğunda Muhammed, bazısında ise Ahmed şeklinde geçmektedir. Hâce Çelebi ve Ebussuûd Efendi nisbeleriyle meşhur olan Ebussuûd Efendi'nin 896/1490 yılında İstanbul'da veya Çorum'a bağlı İskilip'te doğduğu rivayet edilmektedir (Ünal, 21 Nisan 2025). Müellifin doğum tarihini 1491 veya 1492 şeklinde rivayet eden kaynaklar da mevcuttur (Düzenli, 2005, 443). Kültürlü bir ailenin çocuğudur. Babası Şeyh Yavsî Muhyiddîn Efendi, II. Bâyezîd'in muhabbet beslediği ve saygı gösterdiği bir âlimdir. İlk tahsilini babasından alan Ebussuûd Efendi, babasının vefatından sonra Müeyyedzâde Abdurrahmân Efendi ve İbn Kemâl gibi meşhur Osmanlı âlimlerinden dersler almıştır (Akgündüz, 1994, 365). Tahsilini tamamladıktan sonra 1516 yılında müderris olarak vazifelendirilmiş ve çeşitli medreselerde bu görevi ifa etmiştir. 1532'de kadı, 1537'de ise Rumeli Kazaskeri olan Ebussuûd Efendi, 1545 yılında Fenârîzâde Muhyiddîn Efendi'nin yerine şeyhülislam olmuş ve bu görevi vefat ettiği yıl olan 1574'e kadar sürdürmüştür (Ünal, 21 Nisan 2025). Devlet teşkilatında uzun bir müddet görev alan Ebussuûd Efendi, âlim bir şahsiyet olup tefsîr, fıkıh, usûl-i fıkıh, akâid, kelâm, dil, edebiyat vb. alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Ayrıca onun devlet teşkilatındaki rolü gereği birçok fetvâsı da günümüze ulaşmıştır. Müellifin bazı eserleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmasına rağmen özellikle mecmûa ve risâle külliyatlarında yer alan bazı eserleri ise henüz keşfedilmemiş veya keşfedilmeye devam etmektedir.⁹ İşte bu çalışmayla müellifin daha önce literatürde adı zikredilmeyen ve bir risâle külliyyâtı içinde yer alan bir eserinin gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır. Ebussuûd Efendi'nin söz konusu eseri, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin şathiyye kabîlindeki bir beyti üzerine yazılan tek sayfalık kısa bir şerhtir.

Ebussuûd Efendi'nin şerhinin şimdilik tek nüshası tespit edilmiştir. Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Hüseyin Şemsi-Fethi Güneren Koleksiyonu 84 numarada kayıtlı külliyyatın 13a sayfasında yer almaktadır. Eserin müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Söz konusu külliyyatta Ebussuûd Efendi'nin eseri haricinde 8 eser daha mevcuttur.¹⁰ Külliyyattaki ilk eser olan Niyâzî Mısırî tarafından Yûnus Emre'nin "Çık dum erik dalına" şeklinde başlayan şiiri üzerine yazılan şerhin sonunda istinsah olarak Safer 1132/Aralık 1719 tarihi verilmiştir. Külliyyatın sekizinci sırasındaki Abdülâhad Nûrî'ye ait *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü's-Şühûd*'un istinsah tarihi ise Muharrem 1133/Kasım 1720 şeklinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla Ebussuûd Efendi'nin eserinin Aralık 1719-Kasım 1720 tarihleri aralığındaki bir tarihte istinsah edildiği sonucuna varmak mümkündür. Diğer eserlerin ise istinsah tarihi hakkında herhangi bir kayıt yoktur. 203x135 mm dış ve 160x100 mm iç ebatlarındaki bu nüsha, nesih yazı çeşidiyle yazılmıştır. Eserin adı metnin yukarısında *Zi Deryâ-yı Şehâdet* şeklinde verilmiştir. Nüshada Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin beyti harekeli olarak yazılmıştır.

Eserin Ebussuûd Efendi'ye aidiyetini birkaç hususla delillendirmek mümkündür. Bunlardan ilki, eserin sonundaki "el-merhûm Ebussuûd" ifadesidir. İkincisi, Ragıp Paşa Kütüphanesi 1460/83 numarada 235b-236a sayfaları aralığında Mollâ Câmî'nin, Dihlevî'nin beyti üzerine yazdığı Farsça şerhini içeren nüshanın girişindeki ifadelerdir. Nüshada Dihlevî'nin beyti sehven Mollâ Câmî'ye isnat edilmiş ve Mollâ Câmî'nin şerhi ise "... ve şerhu şeyhi'l-İslâm ve müftî'l-enâm sâhibü'l-makâmî'l-mahmûd fî dâri'l-hulûd el-merhûmü'l-mebrûr Ebussuûd" (Ragıp Paşa, 1460/83, 235b) ifadesiyle Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'ye atfedilmiştir. Mollâ Câmî'nin şerhinin Ebussuûd Efendi'ye atfedilmesi, en azından Ebussuûd Efendi'nin bu minvalde bir eserinin varlığına işaret etmektedir. Bu ifadelerde şerhin sahibi olan Ebussuûd'un şeyhülislâm olarak nitelendirilmesi, eserin 16. yüzyıl şeyhülislâmı Ebussuûd Efendi'ye aidiyetinin en önemli kriterlerindendir. Üçüncü delil, yukarıda bahsedildiği üzere Ebussuûd Efendi'nin şerhinin yer aldığı külliyyattaki Aralık 1719-Kasım 1720 şeklindeki istinsah kayıtlarıdır. Osmanlı döneminde bu tarihlerden önce Ebussuûd künyesini kullanan ve aynı zamanda şeyhülislâm olan tek kişi, 16. yüzyıl şeyhülislamlarından meşhur Ebussuûd Efendi'dir.

⁹ Ebussuûd Efendi'nin bu minvalde keşfedilmiş eserleri için bk. Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebussuud'un Bir Risalesi", *Türk Dünyası Araştırmaları* 46 (1987), 149-162; Abdullah Demir, "Ebussud Efendi'nin Bir Eseri: Risale fi Bey'î'l-Batıl ve Vakfî'l-Lazım", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2017), 10-16; Zahir Aslan, "Ebussuûd Efendi ve Risâletün fi Bahsi'l-İzâfeti Mine'l-Kâfiye Adlı Eseri (İnceleme-Tahkik)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Mart 2024), 456-474.

¹⁰ Söz konusu eserler ve varak aralıkları şu şekildedir: 1b-8b aralığında Niyâzî Mısırî'nin Yûnus Emre'nin "Çık dum Erik Dalına" ifadesiyle başlayan şiirine şerhi, 9a-12a aralığında İmâm Cefer-i Sâdık'a atfedilen *Risâle-i Makâmât-ı Evliyâ*, 13b'de duâlar, 16b-18a aralıklarında Mahmûd b. Osmân el-Hâkî'nin *es-Sîret* adlı eserden yaptığı Farsça tercümenin "der-Zikr-i Şecere-i Hırka-i Hazret-i Şeyh" başlıklı kısmı, 19b-38a aralığında Sünbül Sinân'ın *Tarikatnâme'si*, 38b-40b aralıklarında Abdülâhad Nûrî'nin *Risâle fi Tayyî'l-Mekân'ı*, 40b-42b aralığında Abdülâhad Nûrî'nin *Risâletü'l-İtriyeye fi'l-Hakikati'l-Kaderiyye'si*, 43a-65a aralığında Abdülâhad Nûrî'nin *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü's-Şühûd'ı* ve 65b-76b aralığında ise Sünbül Sinân'ın *Rü'yetü'n-Nebî'si* yer almaktadır.

Ebussuûd Efendi, Dihlevî'nin beytini evvela manzum olarak tercüme etmiş ardından beyitteki kelimelerin tasavvufî manalarını vermiştir. Beyit, manzum olarak tercüme edilirken kaynak metnin vezni olan “mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün” vezniyle tercüme edilmiştir.

Şârih, beyitteki Hazret-i Nûh'tan hakiki sâlikin kastedildiğini ve sâlikin, kelime-i şehâdet denizine daldığında onu Allâh'a ulaşmaktan alıkoyacak lâ timsahının ağzına düşmemek için lâ'dan illâ'ya geçme noktasında acele etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu durum, cenaze namazında; cemaat, imama uyup namaza başladığında kişinin abdest alması mümkünken teyemmüm etmesi misaliyle örneklendirilmiştir. Şârih, bu misaldeki teyemmüm kelimesinden sürat manasının anlaşılması gerektiğini bildirmiştir. Çünkü kişi, cenaze namazı başladıktan sonra abdest konusunda acele etmezse namazı kaçırmış olur. Tıpkı bu durumdaki kişi gibi sâlikin de süratle lâ'dan illâ mertebesine¹¹ geçmesi gerekir. Ebussuûd Efendi, bu şekilde davranan sâlikin kurtuluşa erebileceğini ve bu münasebetle de sâlike Nûh denmesine müsaade bulunduğunu ifade ederek şerhini sonlandırmıştır.

Sonuç olarak Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin şâthiyye tarzındaki beytinin şimdiye kadar 1'i Arapça, 1'i Farsça ve 5'i Türkçe olmak üzere 7 şerhi literatürde yer etmiştir. Bu çalışmayla Dihlevî'nin beyti üzerine biri Mehmed Emîn Üsküdârî'ye ait, diğerinin şârihi bilinmeyen 2'si Arapça ve Ebussuûd Efendi'nin Türkçe olmak üzere 3 şerhi daha tespit edilmiş ve Ebussuûd Efendi'nin şerhi transkripsiyonlu olarak neşredilmiştir. Böylece hem Ebussuûd Efendi'nin günümüze kadar literatürde yer almayan bir eseri gün yüzüne çıkarılmış hem de şâthiyye tarzındaki şiirler üzerine yazılan Türkçe şerhlere bir eser daha ilave edilmiştir.

[METİN]

[13a] Zi Deryâ-yı Şehâdet

ز دریای شهادت چون نهنگ لا برارد سر
تیمم واجب آید نوح را در وقت طوفانش

Kaçan vaqt-i şehâdetden neheng-i lâ çıkarsa baş

Teyemmüm eylemek vâcib durur Nûh'a o tûfânda

Ya'nî Hazret-i Nûh 'aleyhi's-selâmdan murâd sâlik-i muvaḥḥid ola. Çünkü sâlik kelime-i şehâdet olan şehâdet deryâsına müstağrak ve âşinâ olduğu eşnâda hakikatde çarûb-ı mâ-sivâ belki ağzın açmış bir ejderhâ olan neheng-i lâ ağzına düşmek ḥavf-ı rehâsından göz açup yummadan belki gâyet sür'atle bâb-ı lâ'dan ḥışn-ı ḥaşîn olan me'men-i illâ'ya güzâr eylemek vâcib ü lâzımdur; meşelâ şalât-ı cenâzede cemâ'at imâma iktidâ itdükde muşallî âb-dest kâbil iken idrâken teyemmüm eylediği gibi. Bu maḥalde de teyemmümden murâd gâyet sür'at ola. Çünkü sâlik böyle ide necî olur. Bu münâsebetle sâlike Nûh dinmeklikde müsâ'ade bulunur. Vallâhu a'lemu bi's-şavâb sekaṭât 'avâlimu li'l-Mevlâ el-merḥûm Ebussu'ûd.

¹¹ Arapçada olumsuzluk edatı olan lâ, nefyi (inkârı); istisnâ edatı olan illâ ise isbâtı ifade eder. Bu kavramlar, Allâh'tan başka hiçbir varlığın bulunmadığını, bütün varlıkların onun birer yansımaları olduklarını ifade etmek için birer vasıtadırlar. Bu cihetle tasavvufta kelime-i şehâdetteki lâ ile diğer bütün varlıkların yokluğu, illâ ile Allâh'ın varlığı bildirilir. Tasavvufta buna nefy ü isbât denmiştir. Kul, “lâ ilâhe” dediğinde kendi vücudu dâhil her şeyin fânî olduğunun, “illallâh” dediğinde ise yalnızca Allâh'ın varlığının şuuruna ulaşmış olur. Buna göre hakiki sâlik, Allah'tan başka varlık olmadığının şuuruyla dünya hayatını geçiren kişidir (Cebecioğlu, 2009, 390-391).

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet. "Ebüssuûd Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/365-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aslan, Üzeyir. "Fahrî Ahmed ve Şathiye Şerhi". *Turkish Studies* 3/4 (Yaz 2008), 120-155. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.361>
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Donuk, Suat. *Türk Edebiyatında Vefeyât-nâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*. ed. M. Fatih Köksal. Ankara: Gece Kitaplığı, 2. Basım, 2017.
- Düzenli, Pehlul. "Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 441-475.
- Gökdağ, Kâmuran. *Telhîsu Tehâfütü'l-Hukemâ Tehâfüt Özeti (Eleştirmeli Metin-Çeviri)*. ed. Gürbüz Deniz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kaçar, Irmak. "Nevâyî'nin Şathiye Türündeki Bir Gazeline Fakrî'nin Manzum Şerhi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 65/1 (2025), 130-144.
- Kaçar, Mücahit. "Tûfân Vakti Hz. Nûh'a Teyemmüm Farz mıdır? (Emîr Hüsrev Dehlevî'nin Şathiyye Türündeki Bir Beytinin Şerhleri Üzerine)". *Littera Turca* 3/1 (2017), 119-135.
- Kurnaz, Cemal – Tatcı, Mustafa. *Türk Edebiyatında Şathiyye*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.
- Kurtuluş, Rıza. "Emîr Hüsrev-i Dihlevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/135-137. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Mehmed Emîn Üsküdârî. *Risâletü fî Beyânî Ma'nâ Haza'l-Beyti Zi Deryâ-yı Şehâdet*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş, 556/10, 47b.
- Mollâ Câmî. *Şerh-i Beyt-i Deryâ-yı Şehâdet*. İstanbul: Ragıp Paşa Kütüphanesi, 1460/83, 235b-236a.
- Racabov, Nazar – Racabova, Dilara. "Ali Şir Nevayî ve Hüsrev Dehlevî". *Ali Şir Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yıl Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Uludağ, Süleyman. "Şathiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/370-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ünal, Mehmet. "Ebussuud Efendi, Hâce Çelebi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 21 Nisan 2025. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ebusuud-efendi-hace-celebi>